

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на доц. д-р **Бойко Пенчев**
**„Прогресисти и консерватори. Темпорални модели в българската литература
от края на 40-те до 70-те години на XX век”**

за придобиване на научната степен „доктор на науките” по професионално направление

2.1. Филология (Българска литература. Съвременна българска литература)
от ПЛАМЕН АНТОВ, проф. д. ф. н., Институт за литература – БАН

1. *Рамки и репери.* – Предложената дисертация се състои от 15 глави, три от които обозначени като екскурс, т. е. частни фокусирания върху по-общо поставени въпроси в предходните глави. Без да са специално обозначени, първата и последната изпълняват рамкираща роля на методологично-проблемен увод и заключително обобщение (макар работата да започва тъкмо с активен, претерициален отказ от подобни конвенции).

В началната глава се анонсират няколко задачи, като най-важна сред тях, наред с номинално заявеното в поднаслово на работата, е реабилитиране на *социалната значимост на литературата*. Тоест значимостта ѝ като свидетелство за историческото битие на социалното тяло в цялата му хоризонтално-вертикална комплексност на органичен народ („племе”) и модерна, институционално и идеологически формирана нация. – Тъкмо в посочения период идеологията е специален, основен фактор.

В тематично-проблемен план дисертацията споделя засиления интерес към социалното функциониране на литературата в епохата на т. нар. Народна република и нейните неизбежни взаимодействия с идеологията. – Но за разлика от множество други изследвания от този вид, тук категорично не частни казуси на контрол интересуват автора, а едрият мащаб на Историята: пребиваването на литературата в различните видове време (по израз на Ал. Фол, който ще бъде цитиран), изплъзването от есхатологичния хоризонт на линейния телеологизъм, присъщ на идеологическия разказ.

За отправна точка е избран Бахтин, макар и не точно онзи Бахтин, който е толкова важен за метазезика на литературата през 60-те и 70-те. Ключова категория за изследването става *хронотопът*, разбиран като точка на среща и конфронтация. Тук Бахтин е уточнен посредством концепцията на Козелек за историческото време като динамично напрежение между „хоризонт на очакване” и „поле на опита”. Именно през Козелек се конструира основният разлом през епохата – между мащабния „хоризонт на очакване” *като чисто време* в литературата на 50-те и последващата редуция в *пространствения модус на опита*: частният „вътрешен” опит, но и колективният, утаен в „дълбоката”, извънисторична памет на родовото, към който литературата се обръща през 60-те, подмолно суспендирайки прогресисткия идеологически разказ за Историята.

По-нататък, в процеса на постъпателно разгръщане на сюжета, ще бъдат привлечени и други теоретични репери – Лукач, А. ван дер Брук, Блох, Е. Юнг, Т. Ман, за да подкрепят основния изследователски предмет, а именно консервативният спазъм в литературата на 60-те и 70-те (определен като специфича „консервативна революция” в търсене на системни сходства с Ваймарска Германия, 1919–33).

2. *Родно, дясно и априлско.* – В процеса на разгръщането си работата за известно време съчетава линейно-хронологичния подход с тематично-проблемния, следвайки прехода от 50-те към всички онези диверсионни акции, които ще съставляват същинския ѝ предмет от един момент насетне, когато първият подход постепенно ще бъде изоставен за сметка на втория.

В жанров план интересът почти изцяло се насочва към прозата, и то към „селската“ („котловинна“) проза с корени дълбоко в колективната памет: тук се състоят най-важните процеси и събития, сменящи по радикален начин литературния език (докато в „априлския“ си неоавангард поезията, общо взето, паразитира върху темпорално-идеологическия модел, наследен от 50-те, като го усложнява, преобръща, травестира, с. 63).

Стигнало до същинския си предмет, изследването задълго изоставя темпоралния вектор – „хоризонта на очакване“, за да се застои в „полето на опита“, което винаги има своята пространствена определеност (като „дух на мястото“; или *котловинност*). Ситуацията в българската белетристика през периода на 60-те и 70-те е промисляна (и конструирана!) екстериорно, чрез мрежа от хоризонтално-вертикални съотнасяния. Чрез генеалогично-типологични разрези в дълбочина, към дясната „консервативна революция“ в Германия и нейните рефлексии в българската ситуация през междувоенния период („родно и дясно“, по класическата формула на Ив. Еленков).

Това не е нова територия за българската хуманитаристика през последните десетилетия; тя има своите натрупвания в лицето на редица изследователи – социолози, историци, литератори. Но Б. Пенчев заема свое, надредно-синтезиращо място в този опит чрез скрупулъзното изследване/реконструиране на парадоксалното на пръв поглед мултиплициране на този десен проект в литературата на модерна „априлска“ България (триадата „*родно–дясно–априлско*“).

Дотолкова, доколкото това е проблем, към който и моя милост е посягал, бих си позволил добавката, че що се отнася до германския „десен проект“ на 30-те – тук най-силна за мен, централна е фигурата на „втория“ Хайдегер като висшата философска абревиация на явлението. Включително и защото осъществява непосредствената връзка с възникването на модерните екологични идеи през 60-те и 70-те, които са най-едрият бекграунд на събитията и в българската литература по това време. Бойко Пенчев основава приближенията си върху други, по-частни, макар и не по-малко представителни фигури, главно А. ван дер Брук, Лукач и Т. Ман. Чрез последния ще бъде частично привлечен и Ницше – не без „вътрешно“ основание, доколкото двамата не просто присъстват активно, макар и не винаги явно в аргументацията на българската „консервативна революция“ през 60-те и 70-те; налице е и езикова симпатия: тягата към есеизъм *contra* структуралистката вълна в българското литературознание през този период – сблъсък, който има далеч не само езикови измерения. (И това, струва ми се, е друга – *собствено езикова* – възможност в едрата колизия между модерност и контрамодерност.)

3. *Езикът и неговите метаезици.* – Номиналният предмет на изследването, както сочи насловът, е българската литература. Но българската литература тук се разбира в широк смисъл – като „наивно“ художествено тяло, но не по-малко – а в някакъв смисъл дори повече – и в метаезиковото си самосъзнание: литературният метаезик като най-пряката трансмисия между литературата и „чистата“ идеология. – Как чрез този език идеологията, от една страна, „опитомява“ съвършено хетерогенни елементи като примитива и мита, и как, от друга, те постепенно са интегрирани в централна позиция, транссубстантивирайки *отвътре* същността на собствения си приемник по един отрицателен начин.

Голямото достойнство на това изследване е прецизното реставриране на трудния начин, по който българската литература – в качеството ѝ на език, артикулиращ вътрешния живот на един колективен Аз – изработва собствения си метаезик, за да опише/изрази една разломна, силно травматична ситуация в колективното българско битие във врящото гърне на модерната История около средата на ХХ век.

Обхванат е целият спектър от конфронтиращи се метаезици на епохата. Но не толкова към крайните, полюсни позиции е насочено вниманието, а към отчленяване на полутоновете и отсенките, към фините трептения в артикулацията. Изследването гради и аргументира тезите си чрез скрупулوزно разпластяване на идеологическия дискурс – от официалните партийни документи (важен компонент в литературното поле, точки на пряка идеологическа санкция) до хитро играещия език на „високата” публицистика през периода (Цв. Стоянов), който минира, взривява езика на официалната идеология „отвътре”, без формално да напуска рамките му.

Най-малко интересно в тази баталия е ръмженето на правоверните идеолози – стафажни фигури в сюжета, по-скоро оперетъчни, отколкото одиозни (Тодор Павлов, Колевски, Любен Георгиев, Ал. Спиридонов, Ч. Добрев, неизбежният Иван Спасов) – анахронизми, изпреварени по това време дори от собствената си кауза. Съществено е многогласието, царящо в отсрещния полюс, цялата врява в лагера на „модерните”; там ври гърнето, там се раждат нови неща, включително и чрез претопяване на стари... Тук се разтварят дълбоките разриви, тук се разгарят същинските сражения между „млади” и „стари”, „архаисти” и „новатори”, „класици” и „модерни”, „западници” и „почвеници”, „революционери” и „прогресисти”, модернисти и контрамодернисти. Тук работи *актуалната* идеологическа санкция, не отсреща, не примитивният догматизъм на трилобитите от предходни геологически ери. Тук припламват и някои частни критически драми, неизпълзнали се от вниманието, като тази на Минко Николов например, който сякаш сменя очилата, когато насочи поглед към кипежа най-близко около себе си, пропускайки да забележи същите онези явления, които проникновено приветства в западната литература по това време.

Тук – бавно и трудно – се изработва една коренна промяна в езика на литературата и в самата литература като език.

4. *В заключения.* – И така, изследва/конструира се един основен процес в българската литература през този период. А именно трудният начин, по който критическият метаезик (III равнище) усвоява новите литературни реалности (II), сами по себе си артикулация на нови социални реалности (I), на нови трепети и нови драми в колективната българска душа, за пореден (последен) път изгубена между епохите.

В заключителното си обобщение изследването излиза отново на широкия друм на Историята, за да рекапитулира един основен поврат в литературата – обръщане назад, към корените. Но не като елементарен, невежествен консерватизъм, а като поредното (регенериращо) потапяне във „вечни”, надисторични стойности под натиска на един тотализиращ „хоризонт на очакване”, обещаващ бъдеще, което изглежда все по-празно (с. 339). Преобразуване на историческия телеологизъм във „вечност”, сложното сплитане на примитив и интелектуализъм, на модерност и контрамодерност.

В заключение и аз на свой ред да заявя: пред нас е най-задълбоченото, широко контекстуализиращо и заедно с това прецизно в конкретите си анализи изследване на тази извънредно важна колизия в модерната българска литература през XX век. Но и на начина, по който колективната българска „душа” – в лицето на литературата, *чрез* нея – се справя с призраците на модерността.

Убедителният начин, по който е разгърнат изследователският сюжет, ни дава основание за безрезервна подкрепа в чисто административния хоризонт на процедурата. Сиреч на автора доц. д-р Бойко Пенчев да бъде присъдена пледираната научна степен „доктор на науките”.